

GHENTSCHE TOESTANDEN

Rondje Gent varen... maar niet zonder hindernissen

De langverwachte openlegging van de Reep nadert snel. Bekijken we even hoe de stadsrondvaart in de zeer nabije toekomst zal verlopen. We nodigen je uit voor een klein virtueel tochtje op het nieuwe vaarcircuit voor een ‘rondje Gent varen’, waarbij we van de gelegenheid gebruik maken om een en ander bij te leren over de waterhuishouding van deze stad. Vanzelfsprekend moet in een tijdschrift als dit ook de geschiedenis daarvan aan bod komen. Het waterlopenet waarmee we kennis maken, kwam in essentie immers al rond 1200, en minstens gedeeltelijk nog vroeger, tot stand.

We varen omheen wat sinds de 19de eeuw, vermoedelijk naar Brussels voorbeeld, aangeduid wordt als de ‘Kuip van Gent’, een vertaling van ‘la Cuve de Gand’¹. Die naam spreekt aan, is beeldend, stevig ingeburgerd, maar... onjuist. De zogenaamde ‘kuip’ ligt immers duidelijk hoger dan de zones er rond. Men kan er zich van vergewissen door een wandelingetje te maken over de Hoog(!)poort. Die naam betekent immers ‘hoge stad’². Enkel de Blandijnberg in het zuiden stijgt er boven uit. We houden het liever bij de neutrale aanduiding ‘historische stadskern’.

Twee serieuze hindernissen: de sluizen

Je start (in gedachten) in een bootje aan het Baudelohof, waar je meteen moet versassen in de Sint-Jorissluis om vanuit de Leie in een zone te geraken die op waterpeil van de haven en het zeekanaal staat, gemiddeld 116 cm lager. Je moet dus van 5,61 m boven de ‘zeespiegel’ dalen naar 4,45 m TAW³.

Nadat je met je hele hebben en houden in je bootje ‘gezakt’ bent, volgt meteen de indrukwekkende Sint-Jorisbrug, in de volksmond beter gekend als de ‘Kemelbrug’. Van op het water krijg je een uitstekend idee van de miskende schoonheid van dit bouwwerk. Je herkent er zelfs moeiteloos de art nouveau ‘zweepslagstijl’ in. Het is één van de mooiste en sterkste staaltjes van brugbouwkunde in het Gentse. Jammer is wel dat ze, van op het water gezien, ontsierd wordt door talrijke leidingen vastgemaakt onder de relingen. Dat ze niet in het verlengde van de Steendam ligt is te verklaren doordat de huidige brug eigenlijk een versmelting is van twee bruggen, de Pasbrug en de oude Sint-

Jorisbrug, in 1904 aangelegd halverwege Tussen 't Pas en de Steendam. Bij de aanleg vormde de vreemde positie en 'scheve' ligging van de brug met bochtig wegverloop blijkbaar geen probleem voor de karren en de schaarse auto's.

Even verder vaar je de plek voorbij waar eeuwenlang de grote Rode Torenstuw, alias Passtuw, lag, nu een grote wateroppervlakte die aan het begin van vorige eeuw gecreëerd werd. De naam Portus Ganda, is een commercieel (of toeristisch, als je wil) goed gevonden recente benaming die twee betekenissen heeft: een historische (van een middeleeuwse stad binnen poorten) en een moderne, aan het Frans en het Engels ontleende (van haven, 'port'). In deze laatste betekenis is de naam onhistorisch, maar aardrijkskundig is hij niet foutief, althans niet in de actuele situatie van plezierhaven.

De haven verlaat je via een waterloopje, een versmald overblijfsel van de Nederschelde. Dat dit hier de monding van de Leie in de Schelde (of is het niet eerder omgekeerd?) zou zijn, is een mythe die teruggaat op een toevoeging aan de levensbeschrijving (de Vita) van de heilige Bavo, een soort schriftvervalsing, door de monniken van Sint-Baafs. Het vroegste spoor hiervan duikt op net voor het jaar 1000⁴. Het was een bijzonder succesvolle valsing, want ze werd overgenomen in de latere kronieken en eveneens in de moderne kritisch ingestelde geschiedschrijving en geografie. Die plek ligt dan ook stevig verankerd in het collectieve Gentse geheugen als 'de' monding.

In werkelijkheid was er nooit één enkele samenvloeiing. Zowel in een (steeds veranderende) natuurlijk landschap, als in de door mensenhanden geschapen situatie waren er steeds meerdere Leie- en Scheldearmen en dus meerdere samenvloeiingen. Deze monding aan de Portus Ganda is zonder de minste twijfel kunstmatig. Reeds vroeg waren de Gentenaars er in geslaagd een Scheldeloop te creëren (de Muinkschelde) die de scheepvaart stroomafwaarts tot aan hun prille nederzetting rond de huidige kathedraal leidde.

Een formidabele prestatie was dat alleszins. Terwijl je daarover mediteert, vaar je verder in dat waterloopje onder het kleine Bavo fietsbrugje door om de Scaldissluis aan de Oude Beestenmarkt te bereiken. Als de werken voltooid zijn stijgt je via het splinternieuwe sluisje even verder terug 116 cm naar het Leie-Bovenschelde peil (5,61m TAW).

Waarom weer die 116 cm? Dat moet wel want in de Muinkschelde, onderdeel van de Bovenschelde, heeft het water hetzelfde niveau als dat van de Leie, waaruit je aan de Baudelohof vertrok. Die twee zijn immers verbonden door de Ketelvaart en er is nauwelijks verval op de Gentse binnenwateren. Sinds de openstelling van de Ringvaart in 1969 hebben die een nagenoeg constant waterpeil, vooral door de grote stuw van Merelbeke en Evergem zorgvuldig geregeld. Alle Gentse rivieren en kanalen staat ofwel op het Leie-

Bovenscheldepeil (5,61 m TAW) of op het haven-zeekanaalpeil (4,45 m). Om en bij 5,61 m TAW is dus de waterstand die in het grootste deel van de Gentse binnenstad te zien is, niet enkel in Leie en Bovenshelde, maar ook in de Coupure, de Lieve, de Verbindingsvaart tot aan de Tolhuissluis en in de Ringvaart tussen de sluizen van Evergem en Merelbeke.

Bruggen bij de vleet

Dan vaar je verder, onder de nieuwste Nieuwbrug⁵ en haar spiegelbeeld, de even nieuwe Wijdenaardbrug, tot voorbij het Geraard de Duivelsteen en dan hopen we dat je je kop intrekt want we vervolgen ons tochtje in een van de twee kokers onder de overwelling van het Lieven Bauwens- annex François Laurentplein. Het waterpeil is er niet meer het historische lagere peil van de Nederschelde, maar dat van de hogere Bovenshelde. Door het wegbreken van de waterversperring aan het Geraard de Duivelsteen, de openlegging van de Nederschelde en verschuiving van de waterscheiding naar de Oude Beestenmarkt wordt de Bovenshelde nog enkele honderden meter langer.

Voorbij de Brabantdam waar eeuwenlang de grote Braamstuw en de Braammolens functioneerden, draai je de Ketelvaart in, passeer je onder de Walpoortbrug en de Ketelbrug om in de Leie te belanden, waar je onder vijf lage, moeizaam beweegbare Leiebruggen vaart. In stroomafwaartse volgorde: de Recolletten-, Predikheren-, Gras-, Vleeshuis-, en Krommewalbrug, met tussendoor ook nog de Zuivelbrug en als pronkstukken de Sint-Michielsbrug (een 'podium' uit 1913) en de mooie eclectische Minnemeersbrug, deze laatste dicht bij het vertrekpunt van het tochtje.

En dan vergeten we nog drie toeleverings- en evacuatiebruggen, twee over de Ketelvaart en een over de Leie bij de Ajuinlei. Dat is samen, als we goed rekenen, 17 stuks, waarbij we nog de overwelling Brabantbrug, François Laurentplein en uitsplitsende verbinding van de Vlaanderenstraat met de Henegouwen- en de Limburgstraat moeten bijtellen. Je hebt ondertussen kennis gemaakt met de meest uiteenlopende brugtypes uit steen, metaal, beton, hout, van alle maten en gewichten, vast, draaiend en zelfs een opklappend exemplaar (aan de Ajuinlei). Met uitzondering van de Krommewalbrug, waarvan de originele versie uit 1876 dateert, en abstractie gemaakt van de dienstbruggen en de Zollikofer - De Vigne overwelling, hebben ze allen een voorgeschiedenis die teruggaat tot in de Middeleeuwen. Slechts één brug verdween of 'ver-smolt' met een andere: de hoger al vermelde Pasbrug. Opmerkelijk is ook nog dat de bruggen van dit 'centrumcircuit' allen gespaard bleven van de dynamisering die zoveel andere Gentse bruggen vernielde in Wereldoorlog II.

Het nieuwe circuit heeft dus hindernissen bij de vleet: twee schutsluizen,

17 bruggen en een complexe overwelling. Dat aantal bruggen is zelfs naar Gentse normen ongelooflijk veel. Anno 2012 telt deze stad, veruit de brugrijkste van het land, er zo'n 130 in totaal⁶. De belangrijkste hindernis vormen echter de schutsluizen. Twee sluizen in eenzelfde vaartraject op enkele honderden meter afstand van elkaar, is in dit vlakke land beslist ongewoon.

Breuk met het verleden, maar niet helemaal

De huidige situatie met de Sint-Joris- en de Scaldissluis verschilt in essentie met vroeger in het feit dat het Neerscheldepeil vervangen werd door dat van het Zeekanaal Gent-Terneuzen. Dit weerspiegelt een breuk met het verleden. Veruit het meeste Leie- en Scheldewater bereikt Gent niet eens meer. Een eerste grote stap naar de huidige situatie toe werd al in het begin van de 17de eeuw genomen door het graven van de Brugse Vaart en in de 19de eeuw met het graven van het Schipdonkkanaal. Twee derden van het Leiewater wordt via beide kanalen rechtstreeks naar het noorden gevoerd.

Het graven van de Ringvaart bracht een nog drastischer verandering teweeg. Sinds 1969 stroomt het water van de Bovenschelde voor het allergrootste deel niet meer door Gent, maar het verdwijnt via Merelbeke rechtstreeks oostwaarts, richting Antwerpen. Een ander deel vloeit via dezelfde Ringvaart naar Evergem noordwaarts. Samen met Leiewater (ook via de Ringvaart) houdt dit het Kanaal Gent - Terneuzen met zoet water op het gewenste peil. Het is op dat peil dat je tijdens je boottochtje dobberde in de Portus Ganda⁷.

Vanuit die Portus Ganda kon je, mocht je gewild hebben, via de Napoleon De Pauw Vertakking en de oude dokken helemaal tot aan de zeesluizen van Terneuzen varen, zonder ook maar een enkele keer te moeten wachten en te manoeuvreren aan een of andere sluis. Je blijft de hele tijd op 4,45 m. TAW, een waterpeil dat strikt vastgelegd werd in Nederlands - Belgische waterverdragen. Sinds de bouw en het in werking stellen van de eerste sluis te Evergem in de Ringvaart (1969) en het verdwijnen van de sluisdeuren van de Kasteelsluis aan de Hagelandkaai, staat het water over het hele traject tussen de immer dichte roldeursluis aan de Heirnis (Gentbrugge) en de Brusselsepoortsluis onder de Keizerbrug tot aan zeesluis in Terneuzen op dit zelfde niveau. Het is nagenoeg gelijk aan de normale hoogwaterstanden in de Westerschelde in die omgeving⁸.

Vandaag ligt het stadscentrum niet meer aan de samenvloeiing van Leie en Schelde. Het Leie- en Scheldewater 'passeert' hier immers niet meer. Waterbouwkundig gezien ligt het Gentse stadscentrum aan de Westerschelde... kan men stellen.

Kunstmatig ‘binnenmeer’

Voor de rest worden de Gentse waterlopen op egaal waterpeil gehouden samen met een rivieren- en kanalenet dat zich uitstrekt over wat de geologen de Vlaamse Vallei noemen. Die (opgevlude) vallei omvat grosso modo Zeeuws-Vlaanderen, de provincie Oost-Vlaanderen benoorden Gent, samen met vingervormige uitlopers onder de vorm van de rivierdalen van de Leie, de Bovenschelde en de Rupel met bijrivieren.

In feite mag men stellen dat door menselijk ingrijpen de afvloeï van Schelde en Leie, rechtstreeks naar het noorden via het Zeekanaal en het noordwesten via het Schipdonkkanaal, terugkeert naar de situatie zoals die bestond tijdens de laatste ijstijd, tot zo'n 20.000 jaar geleden. De opvulling van de Vlaamse Vallei op het einde van die ijstijd en tijdens het Holoceen, maar vooral de vorming van de dekzandrug tussen Maldegem en Stekene, had tot gevolg dat beide rivieren een uitweg moesten zoeken in oostelijke richting. Dat gebeurde via Antwerpen naar de Oosterschelde. De Westerschelde kwam pas heel laat, nog geen duizend jaar geleden, tot stand⁹.

In die Vlaamse Vallei geldt dus, met uitzondering van het Zeekanaal en de Moervaart, hetzelfde waterpeilregime van 5,61 m als in het Gentse stadscentrum. Dit reikt een flink eind ver: op de Leie is dat tot aan de sluisen in Sint-Baafs-Vijve (deelgemeente van Wielsbeke in West-Vlaanderen), op de Bovenschelde tot in Asper (deelgemeente van Gavere) en op de Brugse Vaart tot aan de Dammepoortsluis in Brugge¹⁰.

Het vergt enige inspanning om het zich voor te stellen, maar eigenlijk is dit niets anders dan een wijdvertakt binnenmeer. Het is grotendeels kunstmatig tot stand gekomen door rechtekkingen, bedijkingen en vooral door stuwenbouw.

Die 5,61m (tot op de centimeter...) is overigens een bedrieglijk exact cijfer. Het is een streefhoogte. Bij watersnood kan het daar wel eens flink van afwijken. Zeker de bewoners van bepaalde delen van Sint-Denijs-Westrem, Afsnee en Drongen zullen zich nog wel de winter van 2003 herinneren. Toen bereikte het water in de Assels een hoogte van 7,3 m. Dat is 1,6 tot 1,7 m boven het normale peil¹¹. Die mensen wonen in de winterbedding van de Leie of met andere woorden in een overstromingsgebied. Maar misschien kan het volgende hen een troost wezen: zeker twee derden van de Gentenaars in verleden en heden woonden eeuwenlang en wonen nog steeds in een identiek overstromingsgebied. Vroeger was dat zeker zeer relatief beheersbaar: de laagst gelegen wijken, die in de winter te kampen hadden met wateroverlast, waren niet toevallig de armste. Nu is dat in de hierboven genoemde westelijke deelgemeenten enigszins anders.

Het water van Gent-stad binnen de Ringvaart wordt bij dreigende watersnood, zoals in 2003, afgesloten van dit veel groter gebied door wachtkeersluizen op de Leie (ter hoogte van de Sneppebrug) en op de Brugsevaart (Mariakerke), samen met een kleine schutsluis op de Schelde in Merelbeke (bij het Liedermerspark). Enkel in Gentbrugge in de vroegere Heirnismeersen ter hoogte van het Scheldeoord en de Arbeidsite (Neerscheldekaai) bleef, uitzonderlijk, nog overstromingsgevaar bestaan. Maar sinds de verhoging van de Scheldedijken in Gentbrugge, uitgevoerd in het kader van het Sigmaplan, behoort ook dit (zeer waarschijnlijk) tot het verleden.

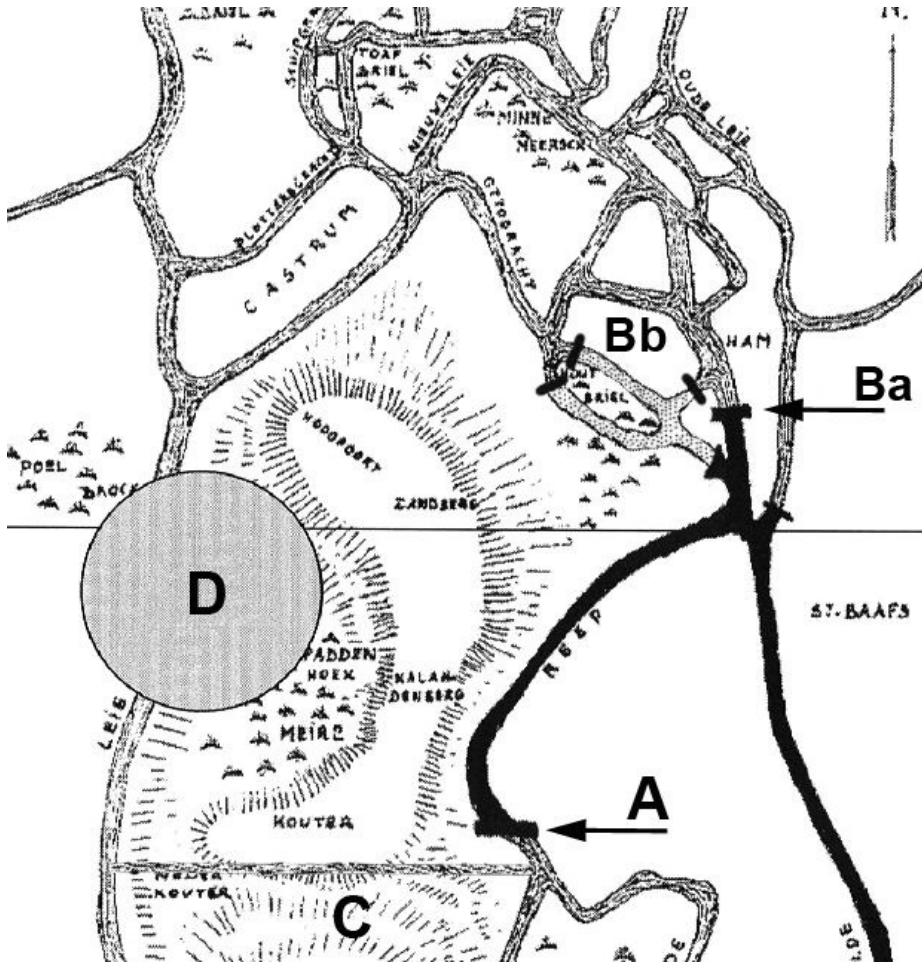
Ondanks de hier beschreven grote veranderingen blijft het meest essentiële van de middeleeuwse situatie bewaard. Om zich daarvan te vergewissen volstaat het de in afb. 1 en 2 gereproduceerde kaartjes en hun onderschriften even met elkaar te vergelijken.

Nu, net als toen, worden er twee waterpeilen in stand gehouden met behulp van stuwen. Naast de Gentse stuwen waren er de grote stuwen van Pamele (Oudenaarde) op de Schelde en Harelbeke op de Leie. Beiden werden in de Middeleeuwen beheerd door de Gentse schippersnering. Vroeger hield men wel nog kunstmatig een lager zomer- en een hoger winterpeil aan. Maar het grote onderscheid tussen toen en nu ligt in het feit dat het Neerscheldepeil in Gent vervangen is door dat van de haven en het zeekanaal.

Het recente verhaal

In 1960 werd de Nederschelde aan de Reep gedeeltelijk gedempt en werd een 'stopmuur' in Doornikse steen gebouwd ter hoogte van het Geraard de Duivelsteen. Dat veranderde in feite niets aan de bestaande situatie op gebied van scheepvaart en waterbeheersing. Het effect was (als je de enkele bijgewonnen parkeerplaatsen niet meetelt) louter visueel. De Braamstuw was al eeuwenlang ondoorgankelijk voor schepen en de afbraak ervan, samengaan met de overwelving en de aanleg van het François Laurentplein (1884) in het kader van het Zollikofer-De Vigneplan, veranderde daar niets aan.

In 1999 werd de muur onder de overwelving weggebroken¹². Dit gebeurde in afwachting van de heropenlegging van de Reep en de bouw van de nieuwe Scaldissluis aan de Oude Beestenmarkt. Hiermee won de Bovenschelde dus nog een paar honderd meter aan lengte, maar historisch gezien had de nieuwe sluis aan de Brabantdam moeten liggen. Deze verplaatste sluis volgt daarmee het voorbeeld van de Sint-Jorissluis, opvolger van de Rode Torenstuw, alias de Grote Sint-Baafsspei, alias 't Pas. Zoals hierboven al vermeld, lag deze stuw tot aan de grote werken van 1908-1909 in het verlengde van Tussen

Afb. 1. Het circuit van 'rondje varen' kwam tot stand dank zij zware ingrepen door de Gentenaars uitgevoerd rond de 12de eeuw, hier voorgesteld op een kaart met het Gentse waterloppennet en de voornaamste heuvels omstreeks 1300 (naar Dumont, M.E., Gent. Een stedenaardrijkskundige studie, 1951. Bewerking Louis Gevaert). Zwart: de waterlopen met Neerscheldepeil. Grijs: de waterlopen met Leie-Bovenscheldepeil, waarbij ook de Ketelvaart hoort. Gestippeld: het 'Nieuwpoortsas' (Bb) waarin men, met behulp van bijkomende stuwen het peil kon laten variëren. De twee voornaamste stuwen (A) Braamstuw en (Ba) Rode Torenstuw creëren het Gentse tweewaterpeilenregime. De Ketelvaart (C) leidt de Scheldetrafiek om naar de Leiehaven in de zone 'tussen Bruggen' en de aangrenzende Korenmarkt (D) die daarmee het commerciële hart van Gent wordt.

Afb. 2. Actuele situatie van het vaarcircuit met de twee waterpeilen (detail van de basiskaart 22.1.4 Gent, Ministerie van Openbare werken, 1960. Bewerking Herman Rosseau). Leie-Bovenschede (gearceerd) en Haven-Zeekanaalpeil (donker) in het centrum van elkaar gescheiden door de Sint-Jorissluis en de Scaldissluis.

't Pas.

Hoe dan ook, het openleggen van de Reep is een mooie realisatie die een nieuw hoofdstukje in onze stadsgeschiedenis schrijft. Het is veelzeggend dat het toerisme, actueel zeker niet de minst belangrijke economische sector van de Gentse tewerkstelling, hierin de hoofdrol speelt.

Luc Devriese, Frank Gelaude
Met dank aan Louis Gevaert en Herman Rosseau
(Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg)

NOTEN

- ¹ Devriese, L., De Kuip van Gent, een mooie, maar volstrekt onlogische benaming. In: *De Heraut*, Gent, 2004, jg. 39 nr. 2, p. 4-5. Idem, De Kuip van Gent: geïmporteerd uit Brabant. In: *De Heraut*, Gent, 2004, jg. 39 nr. 3, p. 13-15. Auguste Voisin introduceerde deze term in de verschillende edities van zijn *Guide de Gand* die in de eerste helft van de 19de eeuw verschenen (eerste uitgave in 1826).
- ² Gysseling, M., Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen, Antwerpen, 1954, p. 49.
- ³ De cijfers geven het aantal meter aan boven het gemiddelde zeeniveau bij laagtij in Oostende, zoals vastgelegd in de zogenaamde Tweede Algemene Waterpassing (TAW). Die 4,45 en 5,61 m zijn streefhoogten. Het waterpeil schommelt voortdurend, maar de verschillen zijn in normale omstandigheden miniem. De waterstanden kunnen van uur tot uur gevolgd worden op het internet (vb. via Google intikken: waterstanden Evergem of Bekken Gentse kanalen). Over de voorgeschiedenis hiervan: Devriese, L., Het eeuwenoude tweewaterpeilenregime in Gent. In: *Gandavum*, 2006, jg. 11 nr.1, p. 5-26. Dit artikel in *Ghendtsche Tydinghen* is grotendeels een bewerking in sterk ingekorte vorm hiervan en van de in tekst geciteerde teksten van de auteurs in het Jaarboek van de Oost-Oudburg.
- ⁴ Devriese, L., Gelaude, F., Leie en Schelde: wie mondt uit in wie en waar? In: *Jaarboek van de Oost-Oudburg*, 2008, jg. 45, p. 261-300; Devriese, L., De Groote, M., Ganda, Gandavum, de Romeinse nederzetting van Destelbergen-Eenbeekeinde en de naam Gentbrugge. In: *Jaarboek van de Oost-Oudburg*, 2011, jg. 48, p. 240-268.
- ⁵ Devriese, L. De Nieuwbrug. Splinternieuw en eeuwenoud. Deel 1 en 2. In: *De Heraut*, jg. 43 (2008) nr. 2, 3-11 en nr. 3, 3-10. Talrijke gegevens over de andere bruggen in de reeks van M. Laby over de Gentse bruggen in *Ghendtsche Tydinghen* verschenen in 1987-1992 en in M.C. Laleman (red.), *7 Bruggen. Historiek en restauratie van zeven Gentse Leiebruggen*, Gent, 1987.
- ⁶ De lijst is gemakkelijk te vinden via internet zoekmachines (intikken Gent bruggen). In de 16de eeuw werd Gent door Guicciardini omschreven als de stad met de 103 bruggen en 26 eilanden. Ondanks alle dempingen van waterlopen is het aantal bruggen dus toegenomen!
- ⁷ Alle richtingen (al of niet via het Schipdonkkanaal, of via de Ringvaart naar het noorden of het oosten) en debieten van het Schelde- en Leiewater worden voortdurend gemoduleerd in

functie van de behoeften.

- ⁸ Om speciaal in verband met Terneuzen misverstanden te vermijden, moet men er zich rekenschap van geven dat de Nederlandse nulhoogte (NAP: Normaal Amsterdams peil) 2,33 m hoger ligt dan de Belgische TAW. Omdat men niet het gemiddelde eb in Oostende, maar het gemiddelde hoogtij van de IJ in Amsterdam als referentiehoogte genomen werd.
- ⁹ De Moor, G., Heyse, I., De morfologische evolutie van de Vlaamse Vallei. In: *De Aardrijkskunde*, 1978, jg. 2 nr. 4, p. 343-375; Gelaude, F., Devriese, L., De Vlaamse vallei en haar rivieren. In: *Jaarboek Oost-Oudburg*, jg. 45, 2008, 249-257.
- ¹⁰ Nationaal Geografisch Instituut, Brussel, *Kaart van de Scheepvaartwegen*, s.d. (2006).
- ¹¹ Vlaamse Gemeenschap. *Afdeling Bovenschelde. Jaarboek 2003*, Gent, 2004, p. p. 9-15.
- ¹² De open gelaten waterplas of vijver bij het Geraard de Duivelsteen was omstreden. In een krantenartikel van 4 december 1960 werd er voor gepleit ook dat gedeelte te dempen: 'Aldus zou het beeld van het monument ongeschonden bewaard blijven en van hygiënisch standpunt uit zou deze maatregel eveneens volkomen verantwoord zijn'. Een artikeltje naar aanleiding van de voltooiing van de demping (20 januari 1961) ving aan met: 'Waarmee door het vroeger stadsbestuur zolang werd gearzeld, is thans gebeurd: de Reep werd gedempt!' (verzameling Schelde in 'Vliegende Bladen', Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).
-